

Стулова І.М. Швецова А.В. ДЕМОКРАТІЯ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК І ВЗАЄМОЗУМОВЛЕНІСТЬ

Прагнучи до виявлення об'єктивного механізму виникнення демократичних політичних систем, дослідники намагаються знайти детермінанти демократії, у першу чергу – у сфері економіки. Вони ставлять перед собою питання про те, що є первинним, демократія чи економічний розвиток? Чи впливає демократична система на економічне зростання та добробут?

На думку сучасних дослідників між демократією та соціально-економічним розвитком існує суттєва взаємозалежність. Чим вищий рівень соціально-економічного розвитку, тим більш сприятливі умови для розвитку демократії. Зокрема, А.Пшеворський та інші відзначають, що між соціально-економічним розвитком і демократією існує безпосередній зв'язок. Якщо демократія серед бідних країн і країн з доходом нижче середнього в якийсь момент стає ймовірною, оскільки «переходи до демократії є довільними перемінними стосовно рівня розвитку» [1, с.216], то потім ця ймовірність може значно знизитися, якщо не буде підтримана усталеним економічним розвитком.

Дані автори наводять розрахунки (щоправда, 1997 року, але які відображають загальну тенденцію), згідно яких «бідні демократії, особливо ті з них, де річний дохід на душу населення є нижчим від 1000 доларів, надзвичайно крихкі», а також, що «від демократії можна сподіватися тривалості існування у середньому протягом 8,5 років у країні із щорічним доходом на душу населення нижче 1000 доларів, 16 років – у країні з доходом між 1000 і 2000 доларів, 33 роки – між 2000 і 4000 доларів та 100 років – при доході між 4000 і 6000 доларів... За доходів вище 6000 доларів демократії стають непорушними» [1, с.216-217].

Відомий дослідник Л.Даймонд вважає рівень соціально-економічного розвитку найважливішим фактором у детермінації можливостей демократії. Проте, у той же час, він не є абсолютно визначальним. Важливим висновком вченого є те, що економічний розвиток, звичайно, пов'язаний з демократією, проте варто враховувати й ті фактори, зв'язок яких з нею ще більш суттєвий. Ці фактори – ВВП на душу населення, економічна незалежність, національна єдність, політична воля, військові витрати – ще більше впливають на демократизацію, ніж власне економіка.

Деякі спостерігачі вважають, що ефективність економічного розвитку в країнах Південно-Східної Азії (Південній Кореї, Тайвані, Сінгапурі, Індонезії, Малайзії, Китаї й ін.) стала можливою саме завдяки авторитарному характеру політичних систем цих країн. Авторитарний політичний режим створив сприятливе середовище для довгострокових інвестицій, забезпечив високу частку накопичення у ВВП і сприяв розвитку високотехнологічних галузей. Так, у більшості країн Південно-Східної Азії рівень інвестицій склав 35% ВВП, що майже вдвічі більше, ніж у США і Латинській Америці [2]. Економічні успіхи були настільки вражаючими, що Південно-Східну Азію стали сприймати як головний економічний центр початку XXI століття.

На думку більшості дослідників, що вивчають цю проблему, економічну діяльність недемократичних режимів досить часто можна визнати позитивною. Соціальна ж орієнтація демократичної держави не завжди сприяє ефективному економічному зростанню. Забезпечення швидкого економічного розвитку може стати демократичному уряду не під силу, якщо перед ним, наприклад, виникне необхідність спрямування великого обсягу ресурсів у галузь соціального забезпечення. О.Ткач, зокрема, звертає увагу на те, що так сталося у Швеції, коли в 1980-1990 роках вона відчула свою незахищеність перед міжнародною конкуренцією і стала поступово відмовлятися від соціальних пріоритетів [6, с.256]. У той же час і недемократичні режими можуть неефективно розпоряджатися національними ресурсами. Як зазначає відомий кримінолог В.Лунєєв, «правлячі кола в СРСР за часів Сталіна займалися політичним тероризмом (насильством влади), а за часів Хрущова й особливо Брежнєва – політичним хабарництвом та казнокрадством» [3, с.44].

На думку ряду теоретиків політичного розвитку і багатьох авторів теорій демократії, що визнають взаємозалежність демократії і різних соціально-економічних характеристик західного суспільства, економічний розвиток і формування нації є найважливішими умовами для демократії, а тому є більш пріоритетними, ніж власне демократизація. Але, як справедливо відзначає А.Лейпхарт, це не означає, що необхідні й корисні для демократії умови повинні створюватися недемократичним шляхом. Як свідчить досвід, недемократичні режими показали, що не здатні безпосередньо прокладати шлях демократії. «Хоча нерідко ці режими виправдують своє правління демократичними цілями, насправді вони більше піклуються про збереження своєї недемократичної влади» [4, с.266]. Як зазначають інші, «демократії не виникають внаслідок розвитку диктатур... для зміцнення демократії ми повинні зміцнювати демократію, а не підтримувати диктатуру» [1, с.216]. Відповідно до точки зору, що економічний розвиток – це найважливіший фактор становлення демократії, демократизація в слабборозвинених суспільствах досягнута бути не може. Однак, якщо враховувати, що кореляція між економічним розвитком і демократією має причинно-наслідковий характер, то, як відзначає А.Лейпхарт та інші дослідники, причиною є скоріше навіть слабка демократія, ніж рівень економічного розвитку. «Демократії можуть виживати і у більш бідних країнах, якщо вони породжують економічне зростання за помірною рівня інфляції» [1, с.217].

Дослідження статистичних даних країн з різними політичними режимами показує, що низький рівень економічного розвитку дійсно є несприятливим чинником для демократизації, однак, він не робить її неможливою. Демократії історично існували і на тлі низького економічного розвитку (США в 1820 р., Франція в 1870 р., Швеція в 1890 р.). Як суттєві передумови демократії, дослідники виділяють парламентські інститути, національну консолідацію, прихильність еліт до демократичного переходу, необхідність якого вони ви-

знають не через цінність демократії як такої, а тому, що вона, як виявляється, здатна створити найкращі умови для виходу з кризової ситуації [1, с.223-226].

Аналіз проблеми залежності економіки й демократії дозволяє систематизувати моделі, що характеризують особливості даної залежності. Модель С.Ліпсета базується на передумові прямолінійної залежності, що існує між рівнями економічного і демократичного розвитку. Використовуючи для аналізу емпіричних даних кореляційний і регресійний методи, були отримані результати, що також підтверджують високий рівень залежності між економічним і демократичним розвитком.

Відповідно до моделі криволінійного взаємозв'язку економічного розвитку й демократії (Р.Джекман), елементи стабілізації демократії виникають при тривалому економічному зростанні, але й при зростанні економіки рівень демократичного розвитку може зменшуватися, якщо економічні чинники демократії не підтримуються іншими (інституціональними та культурними). Наприклад, досить значною проблемою, пов'язаною з економічним розвитком суспільства, є проблема соціальної рівності.

Демократичні ідеали свободи і рівності більшою мірою відповідають погоджувальній системі, до якої відносяться ліберально-демократичний, і соціал-демократичний устрій суспільства. Важлива роль при цьому належить соціальному партнерству, здатному враховувати інтереси як бізнесу, так і найманих робітників, яких представляють профспілки. Уряд, менеджмент і профспілки повинні здійснювати спільні заходи щодо регулювання ринкової економіки, а розвинена система соціального забезпечення – перешкоджати поширенню нерівності в доходах і загостренню процесів соціальної стратифікації

Як показує досвід ліберально-капіталістичних і соціал-демократичних країн Західної Європи, Північної Америки, Австралії, Нової Зеландії і Японії, для ефективного функціонування погоджувальної системи необхідні певні економічні умови. Успіх погоджувальної системи залежить від того, наскільки високим є рівень економічного забезпечення суспільства і від того, наскільки ефективними є механізми ліквідації соціальної нерівності. Високий рівень економічного зростання збільшує імовірність того, що все більше соціальних груп матимуть можливість скористатися його результатами, а загальнодоступність економічних ресурсів зменшує імовірність конфліктів між правлячими й керованими, бідними і багатими.

В сучасних умовах усе більш актуалізується рішення проблеми пошуку міри оптимального співвідношення економічної ефективності та соціальної справедливості, що відіграє роль концептуального ядра сучасної парадигми демократичної організації суспільних відносин, зокрема, відносин власності. Політика й економіка, ринок і державне регулювання економічних відносин, приватні і суспільні інтереси, особистість, суспільство і держава не повинні протиставлятися.

Слід зазначити, що державне регулювання соціально-економічних процесів виправдовується саме так званими «провалами ринку», до яких відносяться зниження конкуренції і скорочення діапазону регулюючих функцій цін у результаті монополізації; існування суспільних благ, що не можуть бути поставлені ринком; зовнішні ефекти дії ринкових відносин, не регульованих ринком; неповні ринки, коли приватні ринки не справляються з виробництвом деяких несусільних товарів і послуг; недосконалість інформації, що знижує можливість для споживачів вибрати необхідний товар; перманентні безробіття, інфляція і втрата стійкості, з якими не справляються механізми ринку. На думку прихильників традиційної теорії неспроможності ринку, ринок, де присутні явища типу зовнішнього тиску й економії, пов'язаної з масштабами угод, не дасть оптимальних результатів. Ці обставини приводять до необхідності пошуку нових механізмів регулювання – державних і політичних механізмів суспільного вибору, що переборюють неспроможність ринку. Проте, неінституціоналістська революція в економічній науці показала, що існують й інституціональні способи вирішення даної проблеми. Так, теорема Коуза доводить, що створення прав власності може виявитися кращим методом регулювання зовнішніх впливів. Однак, як відзначає Я.-Е.Лейн, держава повинна повсякчас приймати рішення, що стосуються передумов ринкової економіки (наприклад, щодо структури приватної власності), з метою забезпечення гармонійної єдності таких демократичних цінностей, як свобода, справедливість, добробут, рівність, соціальна злагода.

Таким чином, можна зробити висновок, що демократія для свого розвитку потребує певних економічних умов (вільного ринку, підприємництва громадян, розвинутого інституту приватної власності і т.ін.), але ними обмежуватися не може, оскільки сам лише економічний розвиток не є гарантією демократії, і принципова роль у даному випадку належить державі, яка повинна створювати не лише економічні, а й соціальні та політичні інститути, які б забезпечували цінності демократії.

Джерела та література

1. Пшеворський А., Альварес М., Чейбуб Х.А., Лімонжі Ф. Що робить демократії життєздатними? // У пошуках правильної парадигми: Концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи: пер. з англ. / За ред. Д.Гузіні; гол.ред. серії і автор передм. Дж.Перлін; наук.ред. О.Кокорська. – К.: вид-во «Ай Бі»; 2003. – с.215-214.
2. Никитченко А.Н. Транснаціоналізація демократії (II) «Третя хвиля» демократизації в світле теорій мирової економіки // Поліс. – 1999. – № 2. – с.36-41.
3. Лунеев В.В. Рыночная экономика и преступность / Общественные науки и современность. – 1996. – №3. – С.37-46.
4. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах. Сравнительное исследование. – М.: Аспект Пресс, 1997.
5. Лэйн Я.-Э. Демократия и конституционализм // Поліс. – 1998. – №6. – С. 22-29.
6. Ткач О. І. Порівняльна політологія: Навчальний посібник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський славистичний університет», 2008.